

دو فصلنامه تخصصی مؤسسه کتاب شناسی شیعه

سال دوم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۰

ISSN 2228-5679

عن المصنف وأمر له جمع مصنفات في الأصل من الدين والفقول
والنقول والفروع والأصول بالطريق الوسطى إلى السبب المذكور السيد
المرتضى عميد الدين وعلم العالم محمد الدر عن المصنف طاب ثراه
وهذا الطريق كتب الحق أي القلم جعفر بن محمد بن عبد الله مصنف
لحق حال الدين وأمر له تصانيف الأمان محمد بن محمد بن عبد الله عن المصنف
بن فضل عن أبي رزي الدين الرازي ذكره أحواشي أبي الفوارس وما هو
بخط الشهيد والشفيع للشيخ المعاد بن عبد الطيب وأمر له جمع مصنفات
في مذهب الإمامية في علمي الفقه والدين عن أبي الطيب وأمر له جمع مصنفات
في مذهب الإمامية في علمي الفقه والدين عن أبي الطيب وأمر له جمع مصنفات
أصحابنا المستفيدين رضوان الله عليهم أجمعين عن أبي الطيب وأمر له جمع مصنفات
أبو الطيب عن أبي القاسم ضياء الدين ولد الشهيد عن والده رحمه الله وأمر له جمع مصنفات
ذلك المصنف وأمر له جمع مصنفات أهل ذلك وعليه إن يتبعه عبده بالمداد في خطواته
وعقباته وخطواته طاعة وكتب تصانيف العباد جربا وأكبرهم جربا
تجاوز الله عنه من علي بن محمد العسائي العالم جامد لم يسلما مدعوا
مثلا لبقول بعضهم وقد تسبى الورقاء وهي حاشية وقد نطق الأوتار وهي جاد
لث عشر ليلة تلت من رجب الأصب سنة ثلث وستمائة وثمان مائة هجر
بنوه على مشرفها السلام

وفقیۃ الامیر محمد بن ناصر الدین الخنصر علی مقام
 نوح فی «الکرک» از نابی خطهای کتب طبقات
 امامیه در ساق به قتل رسیدن زین الدین عاملی
 تفسیر الرحلة العراقية یادی از محمد شریف
 بلوچری سید جعفر کشفی دارالری
 بلوچری احوال و آثار میرزا محمود
 مستوفی پیدآبادی شرح
 حال آية الله
 صدرال

بزرگوار از دیدگاه آیه الله شمسین صدر آیه الله حاج آقا حسین
 حال و آثار سید سعید اخترضوی خاندان مولانا
 و شرح حال ملا مهدی نراقی از زبان فرزندش
 سرگذشت خودنوشت آیه الله سید احمد زنجانی
 به ضمیمه یک اجازه روایی و ترجمه علمی
 زنجان سرگذشت خودنوشت دکتر ابو القاسم
 گرجی دو وقفنامه محمد فیضی
 صدرالدین بن محمد
 عبد الرزاق مقرر در مورد
 نوشتاری از علامه سید
 جناب میثم تمار

کتابیں و سنتیں

2

معرفی

نمایشگاه طوسی

چکیده. کتاب النهایه فی مجرّد الفقه و الفتاوی. تألیف شیخ الطائفه ابو جعفر محمد بن حسن معروف به شیخ طوسی (۳۸۵ - ۴۴۰). ترجمه به زبان انگلیسی (از اصل عربی) دکتر ابوالفضل عرقی ۱۳۸۳ ش. بنگاه انتشاراتی کلاسیک classic. ۷۴۰ صفحه لندن.

هدف از انتشار این اثر مهم، معرفی حقوق شیعه از راه ترجمه يك متن اصل معتبر تاریخ است که به وسیله يك محقق بزرگ مورد احترام در موضوع حقوق شیعه حدود هزار سال قبل نگارش یافته و باید به پژوهشگران انگلیسی زبان و به جهان علمی و آکادمیک مسلط به این زبان ارائه شود. ابتکار پیدایش نظام حقوق شیعه در حدّ وسیعی متعلق به شیخ طوسی است. نفوذ وسیع شیخ طوسی و سلطه علمی وی سبب شد که پس از وی به مدتی نسبتاً طولانی فقها و مجتهدین تقریباً به صورت مقلد علمی ایشان درآیند و این امر سبب رکود در جریان پیدایش و گسترش نظام حقوق شیعه اسلامی شد. کلیدواژه ها: النهایه فی مجرّد الفقه و الفتاوی، شیخ طوسی، نظام حقوق شیعه، معرفی کتاب.

هدف و انگیزه این کار بزرگ طبق اظهارات مترجم، معرفی حقوق شیعه از راه ترجمه يك متن اصیل معتبر تاریخی است که به وسیله يك محقق معروف معتبر در موضوع حقوق شیعه انجام می شود. اصل کتاب، حدود هزار سال قبل نگارش یافته و این ترجمه کتاب را به پژوهشگران انگلیسی زبان و به جهان علمی و آکادمیک می شناساند زیرا توسط فردی مسلط به این زبان انجام شده است. این کتاب می تواند به عنوان یک متن انگلیسی در مورد حقوق شیعه مورد استناد و استفاده متخصصین حقوق اسلامی و حقوق طبیعی قرار گیرد و نیز می تواند يك متن درسی برای علاقه مندان به آموزش يك متن اصیل حقوق اسلامی به زبان انگلیسی باشد. ترجمه يك متن معتبر اصیل حقوق اسلامی از زبان عربی به زبان انگلیسی تخصص سه بعدی زیر را می طلبد.

۱. تخصص و تسلط کامل به نظام حقوق اسلامی و تسلط به زبان عربی،

دکتر ابوالفضل عرقی

انجمن

۲. تخصص و آشنایی کامل با نظام حقوق غرب و متون حقوق به زبان انگلیسی؛

۳. تسلط و آشنایی کامل به زبان اصطلاحی حقوق انگلیسی.

این نکته در مواردی که بین نظام حقوق اسلام و نظامهای حقوق غرب تفاوت آشکار است و در مواردی که نکات و ظرایف حقوق اسلامی معادلی در نظام حقوق غرب ندارد، بیشتر روشن می شود. مثلاً در مسائل مربوط به ارث در اسلام و در نظام حقوق اسلام، موضوع رضاع و یرگیها و پیامدهای خاص خود را دارد که نظامهای حقوق غرب فاقد آن است. در مقابل در نظامهای حقوق غرب، مساله تبی (فرزند خواندگی) پیامدهای حقوق ویژه خود را دارد.

موارد دیگر شامل واژه هایی است که خاص حقوق اسلام است و ترجمه این واژه ها از زبان عربی به زبانهای دیگر اسلامی مانند زبان فارسی، دشوارها و بدآموزیهایی در پی داشته است. بعضی از این واژه های اسلامی در عربی معادلی دقیق در ادبیات حقوق غرب ندارد. در این موارد، کار مترجم، واژه سازی، واژه یابی و واژه شناسی است. به همین دلیل مترجم در آخر کتاب، بخشی را به واژه های اسلامی در زبان انگلیسی اختصاص داده است.

متن کتاب التهایه فاقد فهرست مرتب و دقیق و فاقد منابع است. مترجم برای کتاب يك مقدمه مفصل، يك فهرست کامل و در حد امکان منابع فراوان آماده و ترتیب داده است.

نظام حقوق اسلام نتیجه زحمات فراوان بزرگانی است که با پیشروی، پیش آهنگی، ابتکار و آینده نگری این نظام را تأسیس و شالوده ریزی نمودند و سپس بزرگانی دیگر به طور مستمر و مداوم در طول تاریخ، تطور این نظام آن را گسترش دادند، افتخار این نظام حقوق در مکتب شیعه به چند نفر انگشت شمار تعلق دارد که کار مهندسی حقوق شیعه را انجام دادند. در مکتب تشیع، پیامبر و امامان واسطه راهیانی به منبع حکم و احکام، یعنی خداوند متعال هستند و بنابراین خود را پایه گذار مبانی تشریع معرفی می کنند. این دوره تماماً دوره تشریع است.

آنان کار طراحی يك نظام حقوقی را که در آن استخراج فروع از اصول صورت گیرد، به وارثان خود (العلماء ورثه الانبیاء) واگذار کردند تا آیه «قلولا نفر من کل فرقه منهم طائفة لیتفقوهوا فی الدین» (دوره تفریع) بررسی دوره تشریع بحثی جنای طلبید که خارج از کار فعلی است.

بررسی تاریخ پیدایش و تطور نظام حقوق شیعه نشان می دهد که در دوره تفریع، گروهی از بزرگان ابتدا این نظام را بنیان نهادند و سپس گروهی در پی آنان گسترش آن را بر عهده گرفتند. به این

دفاع فی العتبه الحسنيه المقدسه

چگونه این اثر به معنی و شرح مختصر زندگانی آقای میرزا
که از انصار دین شدن در جوار حرم مطهر امام حسین علیه السلام
برخوردار گشته اند. کتاب فوق دیگران فہرست شہدان عاشورا آغاز
می گردد پس از بخش شہداء سایر مدفونین در بارگاه نورانی حضرت
امام حسن علیہ السلام به ترتیب حروف الفبائی یاد شده
اند. برای هر کدام از این شخصیت ها مختصری از زندگانی و اہم
دستاوردهای علمی همراه با تصویر تر صورتی که در دسترس بودہ
فہرست شدہ است در پایان هر مدخل اہم مراجع و منابعی کہ
مصدر آن اطلاعات بودہ اند نیز یادگار صفحہ آمدہ است. بخشی
به تصاویر یادہای قبور اختصاصی یافته است. در پایان کتاب نیز
کلیوزہ ها، شہدای عاشورا، زندگینامہ شہیدان، دفاع فی العتبه
چند تصانیع سودمند آورده شدہ است.

دفاع فی العتبه الحسنيه المقدسه
هتو و سالی جواد الکاظم العتبه الحسنيه
المقدسه، ۱۳۲۲ ق، ۲۰۱۱ م، کربلا.

حرم مطهر حضرت سید و سالار شہیدان امام الاتس والجان
حسین بن علی علیہما السلام از آغاز حصارہ مطالب طلبان
و گمبہ از ترقی بودہ کہ بہ تمامی استثناء و بی این ذرہ در خاک
آن مضاعف شریف را بر دیدگان گلشنہ و بہ این شورو شیلانی
شادمان بودند. از این رو عجیب نیست کہ نہ تنها در حیات
کہ در ممات نیز مشتاقان آن ارض اقدس آرزوی حضور در
عتبه الحسنيه المقدسه بہ معنی و شرح مختصر زندگانی

برای

ترتیب پیدایش و گسترش نظام حقوق شیعه شکل گرفت و صورت عمل یافت.
البتہ طبیعت حقوق شیعه بہ علت افتتاح باب علم و تلوم اجتهاد، استمرار در
گسترش را می طلبد و این کار تا زمان معاصر ادامہ یافته است.

بخشی از دورہ تقریع و بزرگانی در این دورہ، شامل زمان و افرادی می شود کہ بہ
گونه ای در پیدایش دورہ تشریع موثر بودہ اند. هدف ما در بررسی این نکات
و مقدمہ کوتاہ، بررسی دورہ تقریع یعنی دورہ پیدایش نظام حقوق شیعه بہ
صورت نظام است. دورہ تقریع واقعی پس از غیبت صغری و غیبت کبری
است. ما معتقدیم کہ در مکتب شیعه، نظام حقوق بہ عنوان ترکیبی از نظام
و حقوق پس از غیبت کبری صورت گرفت، زیرا بہ دشواری می توان معتقد و
مدعی شد کہ قبل از غیبت کبری مفهوم حقوق و مفهوم نظام و بنا بر این مفهوم
نظام حقوق جای خود را باز کرده بودند، زیرا تا این زمان امکان دسترسی بہ
امامان بہ گونه ای وجود داشت و آنان خود تأیید کردہ بودند کہ کارشان وضع
اصول و کلیات بود و کار تقریع را بہ دیگران واگذاشته بودند. در حقیقت
می توان گفت کہ در مکتب شیعه نظام حقوقی از زمانی وارد دورہ پیدایش خود
و تشریع بہ معنی واقعی و جدی و تأسیس نظام حقوقی شد کہ کار اجتهاد بہ
معنی مصطلح حقوقی آن آغاز شد، زیرا شیعه در زمان دسترسی بہ واسطہ های
مستقیم تشریع یعنی «نص» اجازه اجتهاد را نداشت. لازم است در اینجا
یادآوری شود کہ مجموعہ قوانین و احکام، نظام حقوقی را تشکیل نمی دهند.
قوانین یا احکام مواد اولیه در یک نظام حقوق شناخته می شوند. افتخار کار
بست این مواد در تأسیس نظام حقوق در مکتب تسنن و تشیع، متعلق بہ
مجتہدان است کہ از طریق اجتهاد این کار را انجام دادند. با یک نظر دقیق،
حق فقہا نیز بہ عنوان حقوق دانان واقعی - بہ معنی اصطلاحی پیشرفته آن
کہ متخصصین در حقوق و نظام حقوقی هستند - شناخته نمی شوند. فقہای
مجتہد کہ بہ مرتبہ اجتهاد کامل نایل آمدہ اند، دارای این افتخار می باشند.

نظام حقوقی عبارت است از یک چهار چوب منظم، منطقی و استوار کہ بتواند
مواد اولیه (قوانین و احکام) و روش صحیح جرح و تعدیل را بہ کار گیرد، از منابع،
ادلہ و فلسفہ و وسائل لازم استفادہ کند، و احتیاجات حقوقی و قضائی جامعہ
مورد نظر را تأمین نماید. و این موضوعی کاملاً مستقل از وضع خود احکام و
جعل قوانین است. این موضوع، همچنین جدای از فہم احکام و قوانین و حتی
از کار مستند و مستدل کردن احکام و قوانین (فقہ) است، فقہ بخشی از نظام

حقوق اسلام را تشکیل می‌دهد و فقیه ضرورتاً حقوقدان نیست. نادیده نباید گرفت که بسیاری فقه را همان «نظام حقوقی» اسلام می‌دانند. در این مورد باید یادآوری شود که اگر مقصود این گروه از فقه و تعریف آن، با مقصود حقوقدانان و تعریف فوق از نظام حقوقی تطبیق کند، اختلاف را می‌توان يك اختلاف لفظی و اصطلاحی دانست. ما می‌دانیم که محدث، فقیه نیست و يك فقیه اخباری مسلک، مجتهد نیست. برای روشن شدن مطلب فوق و فرق بین فقه و نظام حقوقی اسلام می‌توان به فرق بین علم الرجال و طبقات الفقهاء با علم تاریخ حقوق اسلام اشاره کرد. علوم رجال و طبقات الفقهاء علم تاریخ حقوق اسلام نیستند، هر چند بخشی از آن را تشکیل می‌دهند. دایره فعالیت «نظم حقوقی اسلام» بسیار وسیع‌تر از محدوده فقه است، همانطور که دایره تاریخ حقوق اسلام بسیار وسیع‌تر از علوم رجال، فهارس و طبقات الفقهاء می‌باشد. فهارس و طبقات الفقهاء بخشی از تاریخ حقوق اسلام را تشکیل می‌دهند. همان گونه که فقه بخشی از نظام حقوقی اسلام را تشکیل می‌دهند. مجتهدین کامل، متخصصین در نظام حقوقی اسلام می‌باشند. کوران اصطلاح نظام و عنوان اصطلاح نظام حقوقی اسلام در تاریخ حقوق اسلامی سبب شده است تا از اصطلاح فقه به معنی مصطلح به جای نظام حقوقی اسلام استفاده شود. باید توجه شود که بین اصطلاحات حقوق در اسلام، حقوق و اسلام و حقوق اسلامی نیز فرق است و نظام حقوقی اسلامی معرفت کامل این سه را می‌طلبد. در صورتی که فقه دارای چنین وسعی نیست و محتملاً مجتهدین مرز به فرق بین فقه و نظام حقوقی اسلام توجه داشته‌اند. شاید توجه ایشان به فرق بین فقه و فقیه از يك طرف و بین فقه و متفقه از طرف دیگر، برای روشن کردن فرق بین فقه و نظام حقوقی اسلام بوده است. در بسیاری موارد، از اصطلاح محدث در مورد فقیه استفاده شده است و در بسیاری موارد از اصطلاح فقه و فقهاء برای معرفی اجتهاد و مجتهدان و متخصصان در نظام حقوقی اسلام استفاده شده است. بررسی این مطلب بطور مستدل، مقاله مفصل و حتی کتابی را می‌طلبد و ما در اینجا به دنبال این کار نیستیم. هدف ما از این مقدمه مختصر، بررسی اوضاع احوال، زمان، مکان و شرایط دیگر فعالیت علمی شیخ الطائفه مولف النهایه است تا نشان داده شود که چگونه تعداد انگشت شماری از بزرگان، کار مهندسی نظام حقوق اسلامی و پیدایش و گسترش آن را انجام دادند و روشن شود که چگونه نسلهای بعد عنوان شیخ الطائفه را به شیخ طوسی داده‌اند و او سهم بزرگی در مهندسی و طراحی

آنانی می‌پردازد که از انتشار دهن شدن در جوار آن مطاف و مزار ملائکه برخوردار گشته‌اند. خوشا به حال آنانی که ارادت و زری آنها در دنیا نه تنها روحشان را حسی کرد بلکه پس از مرگ نیز جسمشان در آن آرامگاه به آرامش دست یافت. طوبی لهم و سرافراز واقع عاشورا که افتخار فهرست شهیدان پیرومند و سرافراز واقع علیه السلام را شهادت در کتاب حضرت امام حسین در این فهرست ۸۹ شهید نام برده شده داشتند آغاز می‌گردد. در این فهرست ۲۵ شهید مدفون در اند و در پایان نیز فهرستی مشتمل بر ۲۵ شهید مدفون در حرم مطهر حسینی به نقل از کتاب آمده است. مرحوم سید محسن الامین العاملی آمده است. پس از بخش شهید سایر مدفونین در بارگاه نورانی حضرت امام حسین علیه السلام به ترتیب حروف الفبائی نام آنها یاد شده‌اند. برای هر کدام از این شخصیت‌ها مختصری از زندگانی و اهم دستاوردهای علمی همراه با تصویر در صورتی که در دسترس بوده اند نیز با ذکر صفحه آمده است. پس از این در پایان هر مدخل اهم مراجع و منابعی که مصدر آن اطلاعات بوده‌اند نیز با ذکر صفحه به تصاویر پاره‌ای قبور اختصاص بخش دوازده صفحه به تصاویر پاره‌ای قبور اختصاص داده شده است. در پایان کتاب چند نمایه سوندند آورده شده است: ۱. مدفونین در حرم مطهر امام حسین علیه السلام بر حسب سال وفات که قدیم‌ترین آنها معاویه الدنقی در سال ۱۷۵ ق و جدیدترین آنها مرحوم دکتر مهندس محمد علی الشهرستانی متوفای سال ۱۳۳۲ ق است، ۲. نام مدفونین بر حسب القاب آنها،

نظام حقوق اسلامی شیعه داشته است. جامعیت وی در بسیاری از معارف مربوط به نظام حقوق اسلامی - که در زمینه‌های مختلف خارج از محدوده فقه اصطلاحی ولی ضروری در نظام حقوق اسلامی بود - این مطلب را روشن می‌کند: علومی معارفی چون علم الرجال، حقوق تعلیمی، فلسفه تشریع، تاریخ حقوق، رابطه حقوق با فلسفه، کلام، جامعه‌شناسی، اخلاق، فلسفه اخلاق، تفسیر، سیاست و غیره.

بررسی نظام حقوق اسلامی شیعه می‌تواند از گذرگاه مطالعه سطوح عمودی و مراحل مختلف زمانی این علم به طریق ذیل صورت گیرد: ۱. مرحله جمع‌آوری و تدوین احکام ۲. مرحله بررسی احکام ۳. بررسی اسرار احکام (فلسفه الاحکام) ۴. بررسی ادله احکام و مستدل نمودن آنها (فقه) ۵. بررسی علل تشریع احکام (فلسفه التشریع) ۶. بررسی منابع، اصول و اجتهاد در احکام. نظام حقوقی اسلام تمام این مراحل را فوای می‌گیرد.

۱. در مکتب تشیع این کارها ابتدا با جمع‌آوری روایات و سنت و تدوین صحاح مسانید و کتب اربعه اولیه صورت گرفت.

۲. پس از این مرحله احکام مستنبط از این متون روایی، به صورت مستقل ولی در عبارات روایی انجام و معرفی شد. کتابهای المقنع والهدیه شیخ صدوق محمد ابن علی (۳۰۶-۳۸۱) و آثار شیخ مفید (۳۳۶-۴۱۳) و شریف مرتضی (۳۵۵-۴۲۶) در این گروه قرار دارند.

۳. در مرحله بعد احکام مستنبط از متون به صورت مستقل در عبارات طراحی شده از طرف خود مولف مجتهد صورت گرفت. و این آغاز مرحله جدیدی بود که از متون خارج از خود کتاب فقهی، به عنوان سند استنباط و استفاده می‌شد و آغاز مرحله اجتهاد در معنی اصطلاحی آن است. کتاب المبسوط شیخ محمد بن حسن طوسی (۳۸۵-۴۶۰) در این گروه قرار دارد.

۴. مرحله بعد، اجتهاد در منابع احکام بود. در این مرحله علاوه بر استفاده از متون از اصول، مبانی و منابع دیگر نیز استفاده شده است. مانند اجماع، عقل، عرف و غیره. در این مرحله علم اصول فقه به وجود آمد. شیخ طوسی در پیدایش علم اصول فقه سهم بزرگی دارد؛ کتاب العده فی الاصول وی این مطلب را روشن می‌کند. شیخ طوسی در موارد بسیاری از اصول اجماع، عقل و عرف استفاده می‌کند. وی با این کار گامی بزرگ در راه تأسیس نظام حقوقی شیعه برداشت. بررسی کتاب النهایه و نکتها تألیف محقق اول نجم الدین (۶۰۲-۶۷۶) این

۳. مدفونینی که سال وفات آنها به طور دقیق مشخص نیست،
۴. خاندانهای که مقبره خانوادگی در داخل حرم نورانی امام حسین علیه السلام دارند،
۵. مدفونینی که شرح حال آنها به تفصیل در کتاب نیامده است،
۶. فهرست منابع و مأخذ.

از آقای حسین سلامی (از مسئولین فرهنگی حرم حضرت امام حسین علیه السلام) که این کتاب را در اختیار ما گذاشتند تشکری کنیم.

بسم الله الرحمن الرحیم

معجم الفقهاء الخطباء، مسرد یحییٰ نزلجه نخیه
المرابع و الفقهاء و المنبر الحسینی (من القرن الخامس
بالعظ و الارشاد و المنبر الحسینی) للشیخ محمد جعفر الطوسی
حتى القرن الرابع عشر، حوزة فقه الائمة الاطهار علیهم السلام فی
(دمشق: حوزة فقه الائمة الاطهار علیهم السلام فی
سورية، ۱۴۳۰ هـ، ۱۳۰۰ ق)، ۲۱۴ صص.
تاریخ نشر معارف گرانبهای شیعه از رسانه ای رفیع
الستوی و صلابی غلام‌پور خوردار است که همانا منبر حسینی
است. از اندوه منابع حسینی در طول تاریخ سکوه‌های پرتاب

نکته را روشن می‌کند. مقدمه چاپ این کتاب در سال ۱۳۱۷ در قمر حاصی از این مطلب است. ابتکار پیدایش نظام حقوق شیعه در حقیقت در حد وسیعی متعلق به شیخ طوسی است. موقعیت و نفوذ وی در این زمینه به صورتی بود که تا مدتها مجتهدین میرز پس از وی خواه ناخواه از وی پیروی می‌کردند. حتی پس از آن که افرادی مانند محقق حل صاحب کتاب وزین «شرایع الاسلام» و ابن ادریس (متوفی ۵۹۸) صاحب کتاب «سراثر» توانستند بعد از مدتها خود را از قید پیروی کامل از شیخ طوسی آزاد کنند. هنوز نفوذ شیخ طوسی حتی تا زمان معاصر ادامه یافت و عنوان شیخ الطائفه برای وی حفظ شد. تألیف کتاب «النهایه و نکتها» بوسیله نجم الدین جعفر ابن حسن معروف به محقق حلّی و محقق اول (۶۰۳-۶۷۶) - که خود از بزرگان مجتهدین نظام حقوق اسلامی شیعه است - اهمیت کتاب النهایه شیخ طوسی و نقش آن را در تاریخ پیدایش این نظام روشن می‌کند. مقدمه مرحوم آقا بزرگ تهرانی در شرح حال و زندگی شیخ طوسی و مقدمه محمد مهدی آصفی در شرح حال و زندگی محقق حلّی بر کتاب «النهایه و نکتها» چاپ ۱۳۱۷ هـ ق در قمر به روشن شدن نکات فوق کمک می‌کند. تلوم نفوذ شیخ طوسی را تا زمان معاصر، از مقدمه مرحوم آیه الله العظمی حاج آقا حسین بروجرودی بر کتاب «الخلافت فی الاحکام» نیز که به اهتمام خود ایشان به چاپ رسیده، می‌توان به دست آورد.

ابتکار شیخ طوسی در طراحی «نظام حقوق اسلامی شیعه» و پیدایش آن با مطالعه آثار مختلف وی آشکار می‌شود. ما می‌دانیم که دانش «حقوق تطبیقی» یک دانش جدید است که تاریخ پیدایش رسمی آن در غرب و در نظام جدید دانشگاهی سابقه طولانی ندارد. نخستین انجمن حقوق تطبیقی در فرانسه در سال ۱۸۶۹ میلادی تشکیل شد. نخستین کنگره حقوق تطبیقی در سال ۱۹۰۰ م در پاریس برپا گردید. تدریس حقوق تطبیقی به صورت دانش کمی، به صورت غیر منظم در دانشگاههای غرب به اوایل قرن بیستم میلادی بر می‌گردد و به صورت دانشی مستقل به اواسط و نیمه دوم قرن بیستم می‌رسد.

با توجه به این نکات، می‌توان به نیو و ابتکار شیخ طوسی در طرح حقوق تطبیقی تحت عنوان «حقوق در اسلام» و به صورت بخشی از «نظام حقوق اسلام» پی برد. شیخ طوسی کتاب «الخلافت فی الاحکام» را در دو جلد بزرگ در مورد حقوق تطبیقی اسلام به رشته تحریر در آورد. این کتاب در سال ۱۳۲۰ قمری در تهران با مقدمه مرحوم آیه الله سید حسین بروجرودی و به اهتمام ایشان به چاپ رسید. شیخ طوسی در این کتاب حقوق و احکام مکاتب

اندیشه دینی ناب بوده‌اند و به برکت همین منابع است که عامه مردم بخشی از آموزشهای دینی خود را به رایگان و بدون منت بدست می‌آورند، برکتی که تقریباً در نظام دانشگاهی ما غایب است و نظام دنیوی و اخروی را می‌بودن بی در پی شلاقهای غلبه‌های داستان نامکرو و هموار پذیرد. آنان همه به شوق باز شنیدن دستان با اخلاص هم تازه عاشور گرد برای انتقال دادن معارف دینی اعدا از بیان از این ظرفیت برای انتقال دادن معارف دینی و بیان احادیث احکام، اصول عقاید، تفسیر آیات قرآن کریم و کلام دین و روح افزا بهره می‌برند. براساسی کلام دانشگاهی و کلام دین و مکتبی چنین ظرفیتی دارد؟

ذاکمران مصائب ای الاحرار و سید شباب الجنة حضرت امام حسین علیه آلاف التحية والثناء در پهنه گیتی فقط به قشر خاصی محدود نیستند. قبول که به لحاظ آماری و عددی شمار فراوانی از ذاکمران و حتی شاعران سفره پیر برکت حسینی را غیر روحانیون تشکیل می‌دهند، اما در ادوار گذشته فراوان بوده‌اند خادمین حسین بودند. افتخارشان این بود که خادمین حسین خواننده و به قول معروف «نوکر امام» قرار می‌گرفتند و نیزشان خود را کتاب شرح حال و آثار ۱۴ نفر از خطابی را قرار می‌خوانند و قراری دهد که فقیه و محدث بوده‌اند و نیزشان خود را ارائه خدمتگزاری به آستان قدس حسینی از طریق و خط و منبری دیدند. در این کتاب که همه مدخلهای آن از منابع معتبر و تراجم مورد وثوق برگرفته شده است، رنگینامه،

مختلف حقوق اسلام را به صورت تطبیقی بررسی می‌کند و حقوق تطبیقی اسلامی را به طور منطقی بنیان می‌نهد. البته قبل از وی محمد بن جریر طبری (۲۲۴ - ۳۱۰) کتاب «اختلاف علماء الامصار فی احکام شرایع الاسلام» را در حقوق تطبیقی نوشته بود.

کوشش ما در روشن نمودن مقام و موقعیت شیخ طوسی و ابتکار وی در پیدایش «نظام حقوق اسلامی شیعه» نباید موجب شود که بزرگان فقه قبل از وی و سهم آنان در این کار نادیده گرفته شود. فقهای بزرگی چون زراره، ابن ابی عمیر، یونس بن عبدالرحمن، فضل بن شاذان و بزرگانی چون ابراهیم بن محمد ثقفی (متوفی ۲۸۳)، سعد بن عبدالله قمی (متوفی ۲۹۹)، حسن بن عقیل (متوفی ۳۲۹)، محمد بن احمد بن جنید (متوفی ۳۸۱) و سپس بزرگان معاصر شیخ طوسی مانند محمد بن محمد معروف به شیخ مفید (۲۳۴ - ۴۱۳) صاحب کتاب «المقنعه»، سید علی بن حسین معروف به سید مرتضی (۳۵۵ - ۴۳۶) صاحب کتاب «الدریعه فی اصول الفقه» و استاد شیخ طوسی.

ولی جامعیت شیخ طوسی و تسلط کامل وی در معارف مختلف اسلامی که به پیدایش «نظام حقوق اسلامی شیعه» کمک کرده، نقش و سهم وی را در این جریان بارز و ممتاز نموده است. وی فقه را به صورتهای مختلف مورد بررسی قرار داده. در علم اصول فقه، رجال، فهرست نویسی، درایه، تفسیر، فقه مقارن (حقوق تطبیقی)، جمع آوری روایات و سنن و معارف دیگر تبهر کامل داشته است و آثار ارزنده‌ای در این معارف برجای گذاشته است. باید یادآوری شود که علاوه بر سهم وی در پیدایش نظام حقوقی شیعه، گسترش این نظام نیز در حد وسیعی مرهون پیدایش آن و بنابرین مرهون وی است. بنابراین مجتهدان بزرگ بعد از وی که در کمک به پیدایش و گسترش این نظام سهم فراوان دارند، مدیون زحمات پایه گذاران و طراحان این نظام، مانند شیخ طوسی می‌باشند.

نفوذ وسیع شیخ طوسی و سلطه عملی وی سبب شد که پس از وی برای مدتی نسبتاً طولانی، فقها و مجتهدان، تقریباً به صورت مقلد علمی ایشان درآیند و این امر سبب رکود در جهان پیدایش و گسترش نظام حقوقی شیعه اسلامی شد.

دوره زمانی سالهای ۴۶۰ - ۶۰۰ عصر رکود شناخته شده است. در این دوره کتابهای شیخ طوسی در معارف مختلف اسلامی مخصوصاً در زمینه نظام حقوق اسلامی، از علم اصول فقه تا فقه، رجال و غیره به صورت متون درسی رسی در حوزه‌های علمیه درآمدند و این امر سبب شد که علما این دوره

اوصاف اسانید و مشایخ، تلامذه و مؤلفان هر کدام از اهل منبر با ذکر منابع و مأخذ آورده شده است. گستره تاریخی کتاب از قرن پنجم تا قرن چهاردهم هجری قمری است و مهم تر از همه این که بخش عمده ای از این بزرگواران مؤلفانی خاصه درباره حضرت امام حسین علیه السلام به رشته تحریر در آورده اند.

اللهم احشرونا و ایاهم مع سفینه النجاة المقتول بأرض كربلاء الامام الحسن علیه السلام. آمین.

شایان ذکر است که از آقای محمد جعفر طوسی کتابهای دیگر از جمله مع الکرکب الحسینی من المدینة إلى المدینة، عاشوراء و ما تلاها، رجال الشیعة فی الصحاح الستة، اثبات الوصية فی انصار الحسن علیه السلام سداوی چاپ شده العین فی انصار الحسن علیه السلام سداوی چاپ شده است. (کتاب شیعه)

محمد رضا فرزداد سنه

متفقه شناخته شوند. به هر صورت چه بزرگان متفقه دوره رکود مانند فرزند خود شیخ طوسی، ابوعلی (متوفای ۵۱۵) شارح کتاب النهایه تألیف پدر خود، قطب الدین راوندی (متوفی ۵۷۳) مولف فقه القرآن فی بیان آیات الاحکام، مفسر معروف ابوالفتح رازی (متوفی ۵۵۰)، عزالدین ابن زهره (متوفی ۵۱۱، ۵۸۵) مولف غنیه النزوع، محمد ابن شهر آشوب (۴۸۸، ۵۸۸).

آن چه در این جریان جالب به نظر می رسد، آن است که شیخ طوسی کتاب وزین اجتهدای خود را به نام المبسوط در این دوره نوشت و ابن البراج (۴۰۰، ۴۸۱) نیز طرحی در زمینه کتاب المبسوط و شبیه به آن در سال ۴۶۷ به پایان رساند.

بزرگان بعد از دوره رکود، در دوره تجدید حیات فقه (۶۰۰، ۱۰۳۰) در پرتو نفوذ غیر مستقیم شیخ طوسی قرار داشتند. رهائی از محدودیت تقلید از شیخ طوسی خود نیز یک عکس العمل بود و از نفوذ شیخ طوسی الهام می گرفت. در این زمینه، محمد ابن ادریس (۵۲۳ - ۵۹۸) گام بزرگی در گسترش نظام حقوق اسلامی شیعیه برداشت. وی با تألیف کتاب معروف «السرائر» محدودیت تقلید را شکست و رسماً حجیت عقل را در نظام حقوقی شیعیه - که قبلاً تا حدی به وسیله شیخ طوسی در المبسوط مورد توجه قرار گرفته بود - رسمیت بخشید. پس از ابن ادریس، جعفر بن حسن معروف به محقق حلّی (۶۰۲، ۶۷۶) مولف کتاب وزین معروف در فقه «شرایع الاسلام» - که به نوبه خود یکی از جامع ترین کتب فقهی تا زمان معاصر است - خدمت بزرگی به گسترش این نظام حقوق نمود.

جمال الدین حسن معروف به علامه حلّی (۶۴۸، ۷۳۶) فرزند علی بن مظهر و پدر محمد بن حسن معروف به فخر المحققین (۶۸۳، ۷۷۱) مولف کتابهای متعدد، هر یک به نوبه و سهم خود در جهت گسترش نظام حقوقی شیعیه خدمات خوبی انجام دادند. این جریان به طور منظم تا زمان معاصر ادامه یافت که بررسی آن خارج از موضوع این مقاله است.

همان طور که قبلاً نیز یادآوری شد، تداوم نفوذ شیخ طوسی بر جریان گسترش و تکامل نظام حقوقی شیعیه در طول این مدت تا زمان معاصر محسوس است. مقدمه آیه الله سید حسین پروچردی در زمان معاصر (۱۳۹۲ - ۱۳۸۰) بر کتاب الخلاف فی الاحکام شیخ طوسی - که با هزینه و اهتمام شخص وی در سال ۱۳۷۰ هـ ق در دو جلد بزرگ به چاپ رسید - تداوم نفوذ علمی شیخ طوسی در طول این مدت طولانی تا زمان معاصر نشان می دهد.

تذکرات فی سیره الحکمر الوطنی فی العراق
تذکرات فی مسرّة الحکمر الوطنی فی العراق، من الروضة
الکاظمية الشریفة إلى البلاط الملکی، تألیف باقر السید
احمد الحسینی (۱۸۹۳ - ۱۹۵۸)، به کوشش و پژوهش دکتر
نزار باقر حسینی، ج ۱ و ۲، اردن هاشمی ۲۰۱۱.
سید باقر بن احمد حسینی مسئول تشریفات در دربار
پادشاهی عراق بوده و اسناد و تصاویر زیادی از ارتباط
ازنباط علماى شیعه مقیم عراق با دربار عراق و نیز ارتباط
دولت ایران با دولت پادشاهی عراق در اختیار داشته است
که قسمتی از آنها در این کتاب آمده و شاید بخشی از آنها
منحصراً به فرد باشد.
این کتاب در اردن چاپ شده و بنده در سفر اخیر عراق
نسخه ای از آن را در کتابخانه های دبیر که قابل فروش
نیست از این رودو سند و صفحه عنوان و شناسنامه اش را
کپی گرفته ام که تصویر یک سند آن مربوط به آیه الله سید
ابوالحسن اصفهانی در پی می آید.

رضا نمائی

فرع الكلاسيكية

6/1/2. 6/1/2

(Handwritten signatures and stamps)

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
تاسیس ۱۳۵۷

هم ما ذكره من انه لم يجرى في هذا الموضوع مع الزكي وسرنا الانشا
والا لما ثبت اليقين في احوالها وما وجدوا له من غير ذلك
ولا علة لغيره في الغاية من هذا الشرح بل انما عليهم قضاة وكرام

الحقير المذنب
الاصلح